

УДК 342.3/8

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.27>

ОКТРОЙОВАНІ КОНСТИТУЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОБМЕЖЕННЯ МОНАРХІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Пирога І. С.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0002-2798-7795
E-mail: maksa7@meta.ua*

Пирога С. С.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права,
Волинський інститут імені Вячеслава Липинського
ПрАТ «ВНЗ МАУП»
ORCID: 0000-0002-7093-3207
E-mail: sergiipyroha@meta.ua*

Пирога І. С., Пирога С. С. Октройовані конституції як інструмент обмеження монархічного суверенітету: досвід зарубіжних країн.

Стаття присвячена комплексному теоретико-методологічному дослідженню феномену октройованих конституцій у контексті глобальної трансформації інституту монархічної влади. Проаналізований перехід від концепції необмеженого суверенітету монарха (абсолютизму) до моделей обмеженого, конституційного правління, де октроювання постає специфічним способом легітимації нових правових реалій. У межах дослідження доведено, що «даровані» конституції, попри їхню первісну спрямованість на збереження прерогатив корони, стали незворотним кроком на шляху до утвердження засад сучасного конституціоналізму в країнах Європи та Азії.

Особливу увагу в роботі приділено компаративному аналізу історичних прецедентів: від Хартії 1814 року у Франції до Конституції Пруссії 1850 року та Конституції Японської імперії 1889 року. Обґрунтована теза, що октройована конституція є особливою формою політико-правового компромісу між монархом, який прагне стабілізувати режим, та прогресивними суспільними верствами, що вимагають участі в управлінні державою. Такий компроміс, хоч і має патерністський характер, створює формально-юридичні межі для суверенної волі правителя, запроваджуючи інститути народного представництва та закріплюючи базові права і свободи підданих.

Методологічну основу дослідження складає поєднання діалектичного підходу з методами історико-правової реконструкції та системно-структурного аналізу. Використання порівняльно-правового методу дозволило виокремити загальні закономірності октройованих конституційних актів у різних правових системах та виявити національну специфіку трансформації суверенітету. Зокрема, у статті розглядається дихотомія між формальним збереженням титулу «джерела влади» за монархом та фактичним обмеженням його владних повноважень через механізми контрастигації та парламентського контролю.

Наукова новизна публікації полягає у переосмисленні природи октройованих актів не лише як продуктів контрреволюції чи реакції, а як необхідних інституційних перехідних форм, що забезпечили еволюційний розвиток демократичних інститутів без радикальної руйнації державної тканини. Висновки дослідження дозволяють суттєво доповнити та збагатити категоріальний апарат сучасної науки конституційного права зарубіжних країн, зокрема в частині теорії конституції та вчення про форму правління.

Ключові слова: конституційне право зарубіжних країн, октройована конституція, суверенітет, абсолютизм, конституційна монархія, легітимність, трансформація влади, конституціоналізм.

Pyroha I. S., Pyroha S. S. Octroyed Constitutions as an instrument for limiting monarchical sovereignty: the experience of foreign countries.

The article is devoted to a comprehensive theoretical and methodological study of the phenomenon of octroi constitutions in the context of the global transformation of the institution of monarchical power. The transition from the concept of unlimited sovereignty of the monarch (absolutism) to models of limited, constitutional rule is analyzed, where octroi appears as a specific way of legitimizing new legal realities. The study proves that “donated” constitutions, despite their initial focus on preserving the prerogatives of the crown, have become an irreversible step on the way to establishing the principles of modern constitutionalism in the countries of Europe and Asia.

Particular attention is paid in the work to a comparative analysis of historical precedents: from the Charter of 1814 in France to the Constitution of Prussia in 1850 and the Constitution of the Japanese Empire in 1889. The thesis is substantiated that the octroyed constitution is a special form of political and legal compromise between the monarch, who seeks to stabilize the regime, and progressive social strata, who demand participation in the governance of the state. Such a compromise, although it has a paternalistic character, creates formal and legal boundaries for the sovereign will of the ruler, introducing institutions of popular representation and consolidating the basic rights and freedoms of subjects.

The methodological basis of the study is a combination of a dialectical approach with methods of historical and legal reconstruction and systemic and structural analysis. The use of the comparative legal method allowed us to identify the general patterns of octroyed constitutional acts in different legal families and to identify the national specifics of the transformation of sovereignty. In particular, the article examines the dichotomy between the formal preservation of the title of “source of power” by the monarch and the actual limitation of his powers through mechanisms of countersignature and parliamentary control.

The scientific novelty of the publication lies in the rethinking of the nature of octroyed acts not only as products of counterrevolution or reaction, but as necessary institutional transitional forms that ensured the evolutionary development of democratic institutions without radical destruction of the state fabric. The conclusions of the study allow us to significantly supplement and enrich the categorical apparatus of modern science of constitutional law of foreign countries, in particular in the part of the theory of the constitution and the doctrine of the form of government.

Key words: constitutional law of foreign countries, octroyed constitution, sovereignty, absolutism, constitutional monarchy, legitimacy, transformation of power, constitutionalism.

Постановка проблеми. Конституційно-правові категорії, крізь призму яких концептуалізується державна ідентичність – «федеративний устрій», «нейтралітет», «суверенітет», «територіальна цілісність», – перебувають у стані постійної еволюції під детермінованим впливом державно-правової думки різних епох та національних правових систем.

Слід наголосити, що в межах сучасних наукових дискурсів, спрямованих на реконструювання автентичної моделі українського конституціоналізму та її ролі у цивілізаційному розвитку Центрально-Східної Європи, обґрунтованому сумніву піддаються тези про «вторинність» вітчизняної правової думки. Зокрема, критичного переосмислення потребують твердження щодо відсутності вагомого впливу українських державотворчих ідей на формування державності сусідніх країн [1, с. 35], а також про детермінованість раннього конституціоналізму виключно принципами легітимізму. Подібні погляди послідовно спростовуються у фундаментальних працях сучасних дослідників, які акцентують увагу на самобутності та випереджальному характері багатьох вітчизняних правових інституцій [2–4].

Розробка перспективних засобів протидії ідеологічним спотворенням історичного шляху України вимагає глибинного аналізу трансформації конституційно-правових понять, що забезпечують сталість державної ідентичності в умовах глобальних геополітичних викликів.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз ролі октройованих конституцій як специфічного інструменту трансформації суверенної влади монарха, а також виявлення закономірностей переходу від абсолютистських до конституційних моделей правління в зарубіжних країнах через призму правового компромісу.

Стан опрацювання проблеми. Питання трансформації суверенної влади та генезису конституціоналізму через механізм октроювання перебуває у фокусі уваги науковців протягом багатьох десятиліть. Фундаментальні теоретичні засади обмеження монархічної влади та класифікації конституцій за способом їх прийняття були закладені в працях таких класиків зарубіжної державно-правової думки, як Г. Єллінек, А. Дайсі, К. Шмітт та М. Оріу. У їхніх розвідках октройовані акти розглядаються як специфічний продукт перехідної епохи, що поєднує в собі легітимність традиції та раціональність модерного права.

У сучасній українській юридичній науці проблема еволюції державних форм та конституційних інститутів зарубіжних країн отримала новий імпульс завдяки працям таких вчених, як М. І. Козюбра, О. В. Марцеляк, В. М. Шаповал та Ю. М. Тодика, О. В. Батанов, О. В. Скрипнюк, О. М. Бориславська, С. Г. Серьогіна та інші.

Попри значну кількість публікацій, присвячених історії конституціоналізму, питання про те, як саме октроювання вплинуло на внутрішню трансформацію змісту суверенної влади монарха – від «божественного права» до правового делегування повноважень – залишається недостатньо висвітленим у вітчизняній доктрині конституційного права зарубіжних країн. Більшість авторів зосереджуються на історичному контексті, залишаючи поза увагою теоретико-правову дихотомію між формою октроювання (дарування) та змістом (обмеження), що й зумовлює необхідність нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Одним із «недооцінених» вітчизняними дослідниками конституційно-правових інститутів (імовірно, через те, що українське державотворення тривалий час відбувалося в умовах відсутності власної суверенної монархічної традиції у XIX ст.) виступає «октройована конституція». У цьому контексті видаються релевантними розвідки представників української правничої думки межі XIX–XX ст., зокрема С. Дністрянського [5], які аналізували досвід західноєвропейського конституціоналізму та роль «дарованих» актів у процесі лібералізації політичних режимів.

Для сучасної української правової доктрини питання октройованих конституцій є актуальним не лише в історико-компаративному аспекті, а й з погляду теорії установчої влади. В академічних колах триває дискусія щодо природи окремих конституційних трансформацій у постсоціалістичних країнах, де елементи «октроювання» вбачаються у способах прийняття засадничих актів вищими посадовими особами або вузькими групами легітимації без прямого залучення первинного суб'єкта установчої влади – народу [6]. Хоча ця позиція є дискусійною, її наявність підкреслює фундаментальне значення досліджень генезису октройованих актів для поглиблення розуміння сучасної архітектури конституціоналізму.

Низку концептуальних висновків щодо ролі октроювання у трансформації суверенної влади містять дослідження, у яких простежується контекстуально зумовлений зв'язок між принципом легітимізму та ідеями раннього конституціоналізму як засадничими концепціями, що детермінували формування багатьох європейських держав [7]. Такий підхід дає змогу виявити глибинні механізми переходу від абсолютистського суверенітету до нормативно обмеженої влади, що є критично важливим для осмислення тривалості державно-правового розвитку.

У сучасній конституційно-правовій доктрині термін «октройований» (від фр. *octroyer* – дарувати, надавати) здебільшого наділений негативною конотацією, що асоціюється з дефіцитом демократичної легітимності та недемократичним способом походження основного закону. Октройовані – або «даровані» – конституції, як правило, приймаються одноосібним правителем (монархом або колоніальною адміністрацією) без безпосередньої участі народу чи його повноважних представників у процесах розроблення та легітимації документа. У науці конституційного права домінує підхід, згідно з яким проголошення такого акта має на меті насамперед формальну легітимацію наявної системи влади в умовах транзиту.

Ретроспективний аналіз змісту та процесу прийняття октройованих актів дає підстави стверджувати, що вони з'являлися як вимушена відповідь правлячих еліт на суспільний тиск або революційні виклики. З метою збереження монархічного суверенітету та надання владним повноваженням вигляду законності, під гаслами модернізації артикулювалося прагнення до формального переходу до сучасніших форм правління (обмеженої монархії). Водночас реальні важелі управління залишалися в руках монарха. Цей процес був спрямований на стабілізацію політичної системи та спробу нівелювати соціальне невдоволення шляхом проголошення певних прав і створення квазіпредставницьких органів із суто номінальними повноваженнями.

Проте засадничою метою прийняття октройованих конституцій залишалося збереження вищої влади правителя. У таких актах за главою держави традиційно закріплювався переважаючий обсяг повноважень: повний контроль над виконавчою владою та збройними силами, право абсолютного вето, прерогатива розпуску парламенту, а також виключне право призначення міністрів та суддів. Попри декларування громадянських прав і свобод, вони зазвичай супроводжувалися численними застереженнями, що дозволяли їх суттєве обмеження в адміністративному порядку.

Ключова правова суперечність полягала в тому, що, оскільки конституція була продуктом волі монарха, він теоретично зберігав право на її зміну або скасування у позапарламентський спосіб, що нівелювало принцип верховенства конституції. Таким чином, октройована конституція постає не як суспільний договір між народом і владою, а як односторонній акт милості суверена, який зберігає своє панівне становище за умови формального впровадження окремих елементів конституціоналізму.

Класичними історичними прикладами таких актів є Французька хартія 1814 року, дарована королем Людовиком XVIII після реставрації Бурбонів, а також конституції німецьких держав першої половини XIX століття (зокрема, Конституція Королівства Пруссія 1850 року, проголошена Фрідріхом Вільгельмом IV після подій 1848–1849 років).

Проте найбільш репрезентативним зразком октройованого акта в зарубіжній науці вважається Конституція Японської імперії (Конституція Мейдзі) 1889 року [8]. Проголошена імператором Муцухіто 11 лютого 1889 року, вона набула чинності не в результаті парламентської процедури чи референдуму, а виключно через імператорський указ. Її преамбула містить класичну формулу октроювання: «...*Маючи на увазі інтереси Нашої країни та Наших підданців... Ми цим проголошуємо та даруємо Нами встановлений цей незмінний Основний Закон для Імперії*» [9].

Дослідження генезису октройованих актів у XIX столітті свідчить про їхню роль як специфічного інструменту «керованої модернізації» та превентивного засобу збереження монархічного суверенітету. Класичним прикладом такого підходу є Конституція Пруссії 1850 року, яка стала методологічним взірцем для багатьох консервативних режимів. Проте найбільш радикальну трансформацію пруський досвід пройшов на азійському ґрунті. Конституція Мейдзі (1889 р.) [9] в Японії постає як унікальний взірець «супер октроювання», розроблений вузьким колом політичної еліти під стратегічним керівництвом Іто Хіробумі. Процес її створення мав суворо конфіденційний характер: розробка тексту відбувалася поза межами публічного дискурсу, без залучення представників громадянського суспільства чи скликання Установчих зборів [10; 11].

Японська еліта свідомо відкинула ліберальну британську модель, обравши пруський взірець за збереження моноцентричної системи влади, де монарх залишався єдиним джерелом суверенітету. В умовах загрози західної колонізації конституція розглядалася як інструмент зовнішньої легітимації імператорської влади. Проте ця легітимація мала парадоксальний характер: запозичуючи західні інститути, Японія консервувала традиційні засади управління, закріплені в концепції *кокутай* (національної сутності). Ключова відмінність від пруського оригіналу полягала в автономії військового командування (ст. 11), що вивело армію та флот з-під контролю цивільного уряду, заклавши інституційну пастку, яка призвела до милітаризації та подальшої національної катастрофи 1945 року [2].

Дослідження буде неповним без звернення до досвіду Габсбурзької монархії. Октройована безрезнева конституція Австрійської імперії 1849 року постає як приклад «реакційного конституціоналізму». На відміну від пруської, вона мала на меті не лише стабілізацію монархії після «Весни народів», а й жорстку централізацію багатонаціональної імперії. Формально проголошуючи рівність народів, вона фактично консервувала абсолютизм через систему надзвичайних повноважень імператора, що призвело до її скасування самим же монархом у 1851 році. Це демонструє засадничу вразливість октроювання: оскільки джерелом акта є воля суверена, а не установча влада народу, такий документ позбавлений внутрішньої нормативної сили проти самого правителя [11, с. 45]. У цьому контексті трансформація суверенітету в постмодерну епоху вимагає відмови від односторонніх актів на користь складних консенсусних моделей [12].

Трансформація суверенної влади у постколоніальний період також часто відбувалася через інструментарій «дарування» актів метрополіями. Як зазначають сучасні дослідники, такі акти слід розглядати як «юридичний компроміс виходу». Наприклад, понад 30 конституцій колишніх британських колоній були формально октройовані актами Таємної ради Великої Британії. Однак вони виступали лише тимчасовими правовими містками [13]. Як слушно зазначає М. І. Козюбра, подібні акти де-фак-

то є продуктом тривалої національно-визвольної боротьби, що змусила метрополію до юридичного оформлення суверенітету нових держав [14].

Антиподом октроюванню постає Конституція Індії 1950 року. Будучи найдовшою у світі, вона продемонструвала перевагу інклюзивного установчого процесу. На відміну від японської моделі, де народ був об'єктом «милості», в Індії він став повноцінним суб'єктом права. Це дозволило інтегрувати складні механізми федералізму та незалежного судового контролю, що забезпечило стабільність держави навіть в умовах глибоких соціальних розбіжностей. Досвід Індії доводить, що сталість конституційного ладу безпосередньо залежить від способу легітимації основного закону: чим ширшим є суспільний консенсус під час прийняття, тим меншим є ризик деградації режиму в бік тоталітаризму [15].

Висновки. Аналіз історичних моделей – від пруської та австрійської до японської – дає підстави констатувати наявність фундаментальної дихотомії між односторонньою волею правителя та об'єктивною потребою суспільства в нормативному порядку. Ми стверджуємо, що октроювання було спробою елітарного консенсусу, спрямованою на «керовану модернізацію», яка мала на меті запобігти революційному радикалізму шляхом дозованого впровадження ліберальних інститутів. Проте, як показав досвід Японської імперії, відсутність інклюзивності в установчому процесі та ігнорування принципу народного суверенітету створюють ризики деформації правового поля, коли конституція перетворюється на інструмент легітимації авторитарних чи навіть тоталітарних практик під прикриттям законності.

Окремі уваги заслуговує висновок щодо потенціалу деколонізації октройованих актів. Ми розглядаємо їх як «юридичні містки» або транзитні форми, що дозволяли метрополіям забезпечити м'який вихід із колоніального панування, зберігаючи при цьому певний вплив на архітектоніку нових держав. Водночас порівняння з інклюзивною моделлю (зокрема, досвідом Індії) демонструє, що сталість конституційного ладу прямо пропорційна ступеню залученості нації до процесу її створення.

Теоретична значущість дослідження полягає у доведенні тези про те, що Основний Закон країни володіє унікальним потенціалом як інструмент стабілізації парадигм публічної влади в періоди транзиту. Висновки роботи можуть бути імplementовані у вітчизняну науку конституційного права для вдосконалення методології аналізу установчої влади та розробки стратегій правового реагування на сучасні виклики державному суверенітету. Ми наголошуємо, що історичний досвід октроювання застерігає сучасні держави від ігнорування суспільного договору, оскільки будь-який основний закон, позбавлений реальної підтримки народу як первинного суб'єкта влади, залишається вразливим до політичної кон'юнктури та інституційної деградації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Батанов О. В. Конституціоналізм в Україні: теоретико-методологічні засади та інституціоналізація в умовах глобалізації: монографія. Київ: Юридична думка, 2022. 544 с.
2. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: теоретичні засади та практика реалізації в Україні: монографія. Харків: Право, 2018. 488 с.
3. Козюбра М. І. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні Українські реалії *Право України*. 2019. №11. С. 83–97. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2019_11-s1.pdf
4. Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; «Логос», 2016. 416 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/67002>
5. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Прага, 1923. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12002/file.pdf>
6. Козюбра М. І. Нерозгадані таємниці права. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2022. Т. 9-10. С. 3–11. URL: <https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/271236/266776>
7. Бориславська О. М. Правова природа конституції в умовах демократичного транзиту: монографія. Харків: Право, 2020. 326 с.
8. Зінченко О. В. Еволюція Конституції Японії (1889-1946 рр.): компаративне дослідження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 20–24. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/257650>

9. Amine Ertürk. Meiji Constitution of 1889 and the birth of modern Japan. URL: https://www.academia.edu/12121557/Meiji_Constitution_of_1889_and_the_birth_of_modern_Japan
10. Ушенко Д. О. Контент-аналіз конституції Японської імперії 1889 року. *Історіосфера*: матеріали Чотирнадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Одеса: Університет Ушинського, 5–6 квітня 2019. С. 133–140. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2285/1/Ushenko%20D.%20O..pdf>
11. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2022. 488 с.
12. Скрипнюк О. В. Державний суверенітет у постмодерну епоху: конституційно-правовий вимір. Київ: Видавництво АПН України, 2021. 320 с.
13. Батанов О. В. Конституціоналізм і муніципальна влада: теоретико-методологічний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 88–94. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-1/12
14. Конституційне право: підручник / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич; за загальною редакцією М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2021. 528 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Konstitutsiyne-pravo-Kozyubra.pdf
15. Seryogina S. G. Evolution of Monarchical Power in the Context of Constitutional Transformations. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2025. Vol. 32. No. 1. DOI: 10.31359/1993-0909-2025-32-1-45

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026

© Пирога І.С., Пирога С.С., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0